

*Сергій Рабінович**

ЛІНІЯ ДЕМОКРИТА В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОДЕРЖАВОЗНАВСТВІ (ПАМ'ЯТІ П. М. РАБІНОВИЧА)

*Матеріалістично – отже,
гранично об'єктивно.
Петро Рабінович*

Право на пам'ять

Зранку 20 грудня 2023 року на одному з пленарних засідань Верховної Ради України, що проводилися на другому році російсько-української війни, відбулася знакова для української юридичної науки подія. Нею стала хвилина мовчання на вшанування пам'яті знаного теорійника й філософа права професора П. М. Рабіновича (1936–2023). Член депутатської фракції “Батьківщина” Сергій Власенко, якому надав слово Голова Верховної Ради, підвівся і звернувся до присутніх:

Шановні колеги, вчора сталася дуже сумна подія. Відійшов в інший світ видатний український вчений, правник Петро Мойсейович Рабінович, – доктор юридичних наук, професор, академік. Кожен український студент-юрист знає це прізвище, бо ми всі вчилися по підручниках Петра Мойсейовича, і десятки тисяч українських студентів вчилися у нього безпосередньо. Це вчитель, це глиба юридичної школи. При всій повазі до молодих вчених, але таких, як Петро Мойсейович, на жаль, вже не виробляють. І ми ще не можемо зрозуміти

* Сергій Петрович Рабінович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка, завідувач Лабораторії прав людини і громадянина імені академіка Петра Рабіновича Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України.

Serhii Rabinovych, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Constitutional Law, Ivan Franko National University of Lviv, Head of Laboratory on Human Rights named after the Academician Petro Rabinovych, the Scientific Research Institute of State Building and Local Self-Government of the Academy of Legal Sciences of Ukraine.

e-mail: serg_rabin@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0003-4144-5439

ту величезну втрату, яку понесла українська юридична наука і Львівська юридична школа. Колеги, – вів далі С. Власенко, – я ніколи цього не робив за шістнадцять років в парламенті. Але я прошу вас хвилиною мовчання вшанувати пам'ять видатного українського правника, професора, доктора юридичних наук Петра Мойсейовича Рабіновича.

Керівництво Верховної Ради і народні депутати піднялися з крісел і в сесійній залі запанувала тиша.¹

Так Український парламент вшанував науковця, який залишив по собі творчий спадок у понад тисячу наукових публікацій, цитовані на теренах колишнього СРСР книги і статті. І, що особливо важливо, – власну наукову школу. Учні та послідовники П. Рабіновича втілюють у своїй дослідницькій діяльності науково-етичні й концептуально-методологічні підходи свого вчителя, розвиваючи науку загальнотеоретичного правознавства, який вчений присвятив своє життя. Свого часу до кола його учнів пощастило увійти й автору цих рядків.

Основні наукові положення, розроблювані П. Рабіновичем протягом багатьох років, було включено до навчального посібника з основ загальної теорії права і держави, який у 1992–2008 рр. витримав десять перевидань. На основі цих видань у 2020 році їх автором було підготовлено посібник з основ теорії та філософії права,² який нині є однією із найбільш популярних навчальних юридичних праць в Україні,³ а її автор донині залишається найбільш цитованим в Україні правознавцем.⁴

Внесок П. Рабіновича в розробку проблем загальної теорії права й держави переоцінити складно. Сам науковець визначив і структурував цей внесок у брошурі, випущеній з нагоди свого 80-річного ювілею. Тематика інноваційних наукових положень вченого охоплює основоположні права людини, філософію права, проблеми позитивного права і правового регулювання, методологію і методику правознавчих досліджень, методику викладання та вивчення загальної теорії права і держави.⁵

Сьогодні завдяки мережі Інтернет основні праці професора, в яких втілено його теоретично-правові ідеї та концепції, доступні науковій спільноті й широкому загалу читачів.

¹ Пленарне засідання Верховної Ради України 20.12.2023.
<https://www.youtube.com/watch?v=LyMdYcfVSCQ&t=17s>.

² Петро Рабінович, *Основи теорії та філософії права* (Львів: ЛОБФ “Медицина і право,” 2021).

³ Про це свідчить, зокрема, кількість переглядів тексту видання в соціальній мережі Academia.edu. Сьогодні ця кількість становить 3 582 перегляди. Пошукова Система Google Scholar фіксує 2496 згадувань оновленого Посібника.

⁴ Див.: Google Академія. https://scholar.google.com/citations?view_op=search_authors&mauthors=%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE+%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87&hl=ru&oi=drw.

⁵ *Півстоліття наукового повноліття. До ювілею професора Петра Мойсейовича Рабіновича* (Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016), 12–16.

У пропонованому нарисі я зосереджуся на методологічних засадах розроблюваних П. Рабіновичем праводержавознавчих концепцій. Емпіричною базою для цієї розвідки слугуватимуть опубліковані й неопубліковані праці періоду 1951–2023 рр., а також мої особисті розмови з ним.

Одній із своїх останніх статей мій науковий наставник дав красномовну назву “Право на пам’ять і право на забуття.”⁶ Під таким оглядом нині роздуми над ідеями, що їх розробляв правознавець, є нагодою продовжити наші з ним філософські діалоги. На жаль, сьогодні головний учасник цих діалогів не може відповісти на аргументи свого візаві, аби спростувати їх. Проте одним із виправдань для продовження діалогу може слугувати те, що така ж ситуація стосується й інших мислителів, дискусії з приводу концепцій яких тривають і після їхньої смерті. Немає сумніву, що П. Рабінович радив би, знаючи, що його ідеї живуть, підживляючи дальший розвиток правової думки.⁷

Відтак нижче буде розглянуто (I) зв’язки наукової спадщини П. Рабіновича з доробком його наукових учителів, (II) вихідні засади правової гносеології, на які спирався теорійник, (III) основний зміст діалектичного підходу, (IV) поняття людських потреб, (V) особливості розуміння сутності юридичних явищ та (VI) вплив останнього на осмислення співвідношення істини і цінності. Зрештою я торкнуся питання про (VII) першоджерела прав людини.

Передовсім же слід згадати тих учених, впливу яких на П. Рабіновича слід завдячувати обранню ним тематики перших розвідок і підходів до їх виконання.

Учень професора Петра Недбайла

Серед науковців, які найбільш вагомо вплинули на формування у П. Рабіновича соціально-матеріалістичного підходу до дослідження проблем загальнотеоретичної та філософсько-правової юриспруденції, він указував на двох теорійників права: Петра Омеляновича Недбайла (1907–1974) та Сергія Сергійовича Алексєєва (1924–2013). У нарисі, присвяченому творчому шляху свого вчителя – професора П. Недбайла, його колишній студент писав:

Безперечно, як людина свого часу, П. Недбайло використовував панівні у радянський період ідеологічні кліше та формулювання, які він щиро поділяв і підтримував. Проте якщо нині відволіктись від цих “партійних” нашарувань, то у багатьох його працях можна й на сьогодні побачити такі положення, які є актуальними для подальшого розвитку науки та вдосконалення юридичної практики.⁸

⁶ Петро Рабінович і Діана Садовська, “Право на пам’ять і право на забуття: загальнотеоретичний аналіз,” *Wroclawsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze* 14 (2023): 127–38.

⁷ Автор виловлює щире вдячність кандидатові філософських наук Альмінові Рабіновичу за допомогу в підготовці рукопису статті й докторові філософських наук професору Вікторові Петрушенку за історико-філософські й термінологічні пропозиції до її тексту.

⁸ Петро Рабінович, “Пам’яті вчителя (до 100-річчя від дня народження професора Петра Омеляновича Недбайла),” *Вісник Львівського університету. Серія юридична* 44 (2007): 7.

Ці слова, ясна річ, можна віднести й до радянського періоду творчості П. Рабіновича, якому, на відміну від П. Недбайла, згодом судилося розробляти науку загальнотеоретичного правознавства вже в період державної незалежності України, зокрема за умов конституційної заборони будь-яких “обов’язкових” ідеологій.

Для вивчення наукової спадщини П. Рабіновича можуть становити інтерес генеза його концептуально-методологічних підходів і тематики розвідок. У цьому зв’язку доречно стисло схарактеризувати дослідницькі інтереси професора П. Недбайла, яку наведемо, послуговуючись згаданим ювілейним нарисом.

Предметом таких інтересів були насамперед загальнотеоретичні проблеми закону і законності. Так, невдовзі по закінченні Другої світової війни П. Недбайло захищає кандидатську дисертацію на тему: “Закон у соціалістичному суспільстві” (1947). Написана на матеріалах його подальших досліджень фундаментальна стаття “Радянська соціалістична законність, її основні принципи й призначення” відіграла важливу роль у розробці загальної теорії законності.⁹ Тому, мабуть, не дивно, що саме розроблянню теорії законності присвятив свої розвідки 60-х – 70-х років учень і послідовник П. Недбайла.

Цікаво, що й щодо такого відомого сюжету творчості П. Рабіновича як невід’ємні права людини також існують певні смислові зв’язки із предметом зацікавлень його вчителя. Вже у 1964 р. П. Недбайло, який представляв Українську РСР у Комісії ООН з прав людини, а у 1968 р. був удостоєний звання Лауреата премії ООН “За видатні досягнення в сфері захисту прав людини,” виступав проти трактування цих прав як явища лише державного (державно-юридичного).¹⁰ Натомість він вів мову про соціально-політичні права людини у суспільстві – права і свободи, притаманні кожній особистості.¹¹ Ці морально-політичні права стають формально-юридичними завдяки державі, що, однак, не означає, нібито держава є їхнім джерелом.¹²

Докторська дисертація П. Недбайла (1957) і монографія “Советские социалистические правовые нормы” (Львів, 1959) були, відповідно, захищені й видані ще під час навчання П. Рабіновича на старших курсах юридичного факультету ЛДУ імені Івана Франка. Ці праці професора, разом із його “Применением советских правовых норм” (1960), “започаткували розвиток важливого наукового напрямку – дослідження закономірностей юридичних норм й правозастосувальної діяльності, висунули П. Недбайла до складу провідних вітчизняних теоретиків права.”¹³ Серед проблем, що їх заакцентував свого часу вчитель П. Рабіновича, і які, на думку останнього, очікують на глибокий аналіз, важливе місце належить вченню про об’єктивну істину. Це вчення, вважав

⁹ Рабінович, “Пам’яті вчителя,” 3.

¹⁰ Там само, 7.

¹¹ Тезиси докладов республиканской межвузовской научной конференции, посвященной проблемам советского права (22–24 ноября 1965 г.) (Одесса, 1965), 5.

¹² Недбайло Петр, “Международная защита прав человека,” в *Советский ежегодник международного права*, 1968 (Москва: Наука, 1969), 35–36.

¹³ Рабінович, “Пам’яті вчителя,” 4.

П. Рабінович, слід “вивести на дорогу загальної теорії... права й зробити її здобутком всіх галузей... правової науки.”¹⁴

Ймовірно, настанови Петра Омеляновича певним чином вплинули на залюбленість П. Рабіновича в методологічні аспекти правознавства. Адже, як відзначав він про свого вчителя,

П. Недбайло <...> підкреслював важливість глибокого засвоєння методології правової науки, її (методології) значення для збагачення світоглядних та політично-ідеологічних уявлень дослідників, збагачення наукового пізнання загалом. Учений активно вивчав загальнотеоретичні, окремо-наукові й спеціальні методи правознавчих досліджень, їх співвідношення і взаємодію з матеріалістичною діалектикою.¹⁵

У нижчій цитаті обізнаний читач може побачити відсилання до тематики кандидатської й докторської дисертацій автора ювілейного нарису: “Особливу увагу П. Недбайло приділяв теорії й практиці удосконалення юридичних гарантій правильного, законного, обґрунтованого, справедливого, доцільного, ефективного застосування норм права”¹⁶ (темою кандидатської П. Рабіновича стала “Соціалістична законність і доцільність у радянському праві” (1966), а питання ефективності правового регулювання досліджувалися ним і згодом). “Праці П. Недбайла, – писав П. Рабінович, – орієнтували на поглиблення дослідження специфічних закономірностей правової форми регулювання суспільних відносин.”¹⁷ З урахуванням цього, мабуть, не дивно, що проблематика державно-юридичних закономірностей стала предметом вже докторської дисертації наступника Петра Омеляновича.¹⁸

Публікацію вдячного учня про свого вчителя завершено такими словами:

Самим ставленням до науки, стилем викладання, способом життя він формував у студентів глибоку, можна сказати, святу повагу до права, до юридичної професії, прищеплював смак до досліджень, вчив аналітичній праці. Його лекції, позбавлені зовнішніх ефектів, приваблювали фундаментальністю аргументації, поглибленим розкриттям внутрішньої логіки, закономірностей становлення та розвитку державно-правових явищ, виховували

¹⁴ Рабінович, “Пам’яті вчителя,” 4.

¹⁵ Там само, 6.

¹⁶ Петр Недбайло, “О юридических гарантиях правильного осуществления советских правовых норм,” *Советское государство и право* 6 (1957): 20–29; Петро Недбайло, “Про судові гарантії правильного застосування радянських правових норм,” в *Питання теорії і практики радянського права* (Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958), 40–52; Петр Недбайло, “Система юридических гарантий применения советских правовых норм,” *Правоведение* 3 (1971): 44–53.

¹⁷ Рабінович, “Пам’яті вчителя,” 5.

¹⁸ Петр Рабинович, *Упрочение законности – закономерность социализма (вопросы теории и методологии исследования)* (Львов: Издат. объединение “Вища школа;” Изд-во Львовского государственного университета, 1975).

високу культуру юридичного мислення. Й не випадково чимало студентів Львівського та Київського університетів, що навчалися у П. Недбайла, згодом присвятили себе самій науці, яку він їм викладав.¹⁹

Глибока повага до юридичної професії, смак до наукових досліджень, навички аналітичної праці – все це повною мірою було притаманне послідовнику й тезкові Петра Недбайла.

З огляду на повище, є підстави вважати, що обранню талановитим студентом П. Недбайла теми свої університетської дипломної роботи завдячуємо саме впливу останнього.²⁰

Вихідні засади теорії пізнання державно-юридичних явищ

Особливе значення, яке П. Рабінович надавав питанням гносеології права, знайшло своє вираження в тому, що саме вони, поряд із правовим наукознавством, були висвітлені у першій книзі його навчального посібника з філософії права (підготувати наступні книги посібника він, на жаль, не встиг).²¹

Водночас прикметно, що засадничі положення теорії правового пізнання, якими фундатор Львівської школи теорії прав людини керувався протягом усього творчого життя, були засвідчені ним вже в університетській дипломній роботі. Ці положення, так само як і зрілі праці учня П. Недбайла, засвідчують, що в питаннях правового пізнання П. Рабінович сповідував науковий, емпірично-орієнтований підхід. Це знайшло вираження в засадах об'єктивізму,²² кореспондентській теорії істини, базованій на відомій “теорії відображення,” і в соціально-сутнісній спрямованості правового пізнання.

“Істина може бути тільки об'єктивною. Необ'єктивної істини не буває. Якщо ми стверджуємо, що якесь судження істинне, то воно істинне об'єктивно <...>,” писав дипломант П. Рабінович.²³ Відзначав, що “питання про те, чи входять до складу істини, яку встановлюють у правозастосуванні, висновки про юридичну кваліфікацію фактів, або ж досягнення істини вичерпують установленням деяких ‘чистих’ фактів без їхньої правової оцінки” є “одним із найбільш спірних питань теорії істини.”²⁴ П. Рабінович, *de facto* відтворивши г'юмівсько-кантівську проблему дихотомії емпіричного і ціннісного, підтримав перший варіант відповіді. На користь цього молодий дослідник навів такі аргументи: “Будь-яка оцінка якого-небудь явища саме як того чи іншого (рос. “в

¹⁹ ТРабинович, *Упрочение законности – закономерность социализма*, 7.

²⁰ Теория истины в советском праве: Дипломная работа студента V курса Рабиновича П. М. (Львов: ЛГУ имени Ивана Франко, 1959) (особистий архів проф. П. Рабіновича).

²¹ Петро Рабінович, *Філософія права*: навч. посіб. в 5-ти ч. Ч. 1–2: *Філософія права як наука. Гносеологія права* (Київ: Ін Юре, 2013).

²² Сергей Максимов, *Правовая реальность: Опыт философского осмысления* (Харьков: Право, 2002), 59.

²³ Теория истины в советском праве, 16.

²⁴ Там само, 17.

качестве такого-то”) є визнанням за цим явищем цієї якості, визнанням, яке може відбутися тільки на основі і в результаті пізнання цього явища.” Оскільки “дати оцінку будь-якому явищу чи факту можна тільки на основі правильного пізнання їхньої сутності,” “...правова оцінка є *елементом пізнавальної діяльності*, є особливим способом вираження результатів цієї діяльності.”²⁵ (курсив мій. – С. Р.)

Звідси випливає, що “< ... > законодавча оцінка заснована на істинному пізнанні *об’єктивної соціальної сутності* тих чи інших актів людської поведінки”²⁶ і “< ... > якщо факт *оцінено* законодавцем, то він уже так чи інакше *пізнаний* [ним].”²⁷ (курсив мій. – С. Р.)

Під час застосування оцінних понять закону “правова оцінка є необхідним підсумком діяльності < ... > правозастосовного органу з пізнання соціальної сутності явищ і фактів, які встановлюють.”²⁸ Автор дипломної роботи вивів у ній формулу зв’язку аксіологічних і гносеологічних моментів у правозастосуванні: “Правова оцінка факту є ніщо інше як *розшифровка його об’єктивної соціальної сутності*, здійснена правозастосовним органом.”²⁹ (курсив мій. – С. Р.)

Покликаючись на позицію свого наукового керівника та низки інших авторів (М. І. Бажанова, Г. К. Матвєєва, М. А. Гурвича та ін.), дипломант писав: “Юридична значимість фактів суспільного життя є їхньою об’єктивною властивістю, вона має дістати відображення в тій сумі знань, які становлять об’єктивну істину.”³⁰ Далі, розглядаючи основний контраргумент проти підтримуваної ним позиції – “скільки законів, стільки істин” (М. Л. Шифман) – молодий науковець обґрунтовує його помилковість: по-перше,

це питання можна розв’язати за умови, коли правові норми, які слугують масштабом юридичної кваліфікації, правильно відображають об’єктивну дійсність і, по-друге, що кожна істина – конкретна. Це означає, що будь-яка зміна об’єктивних умов, будь-яка зміна соціального значення того чи іншого явища тягне за собою відповідну зміну нормативного акта.³¹

“< ... > Закон не привносить істину, а слугує засобом для досягнення істинних висновків у кожному конкретному випадку правового пізнання.”³²

У практичному правовому пізнанні можуть встановлюватися як абсолютні й незмінні істини (під час пізнання одиничних фактів, на кшталт дати народження людини), так

²⁵ Теория истины в советском праве, 17.

²⁶ Там само, 19.

²⁷ Там само, 22.

²⁸ Там само, 17–18.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само, 28.

³¹ Там само, 30.

³² Там само.

і істини відносні. Це зумовлено, зокрема, недосконалістю засобів наукового пізнання. Характерно, що властивості абсолютності й незмінності істин факту, встановлюваних правозастосовцями, аж ніяк не підносять цих істин у недосяжну височінь. Навпаки, ці істини міцно закорінені в емпіричній реальності. “Банальність істин, отримуваних у судових рішеннях, не спростовує їхньої абсолютності,” підкреслював дослідник.³³ В окремих же категоріях справ, зокрема тих, де слід зіставляти “невимірювані величини,” знання, наголошував П. Рабінович, можуть здобуватися тільки наближені, а істини – відносні.

Сказане вище про юридичну практику можна віднести й до юридичної науки. Згодом, формулюючи й уточнюючи формулювання визначень загальнотеоретичних правових понять практично в кожному з наступних видань Посібника та у наукових статтях дослідник йтиме до все більш повних точних відображень у цих поняттях сутності державно-юридичних явищ.

Таким чином, не ототожнюючи гносеології права з його аксіологією, П. Рабінович водночас наголошує на їх щонайтіснішому зв’язку, зокрема, у практиці нормотворення й нормозастосування. Державно-юридичне оцінювання як *визнання* ґрунтується на *пізнанні*. Суттю ж останнього є відображення об’єктивної, незалежної від волі та свідомості законодавця або ж правозастосовця, соціальної сутності суспільних явищ (фактів) – відповідно, передбачуваних або ж таких, що вже відбулися.

Важливим висновком, який звідси випливає, є те, що ціннісне оцінювання, безпосередньо засноване на відображенні об’єктивної дійсності, може правильно чи неправильно відображати об’єктивну дійсність, а відтак – бути істинним або хибним. Такий гносеологічний оптимізм є викликом агностицизму: на противагу дуалізму сфер сущого і повинного (“належного”), фактів і цінностей, діалектична онтологія постулює їхню нерозривну єдність, закоріненість повинного у сущому, буттєву зумовленість того, що повинно бути. В цьому оптимізмі можна вбачати не тільки спадщину європейської Просвіти з її твердою вірою в пізнавальну й перетворювальну силу розуму (ця спадщина знайшла своє вираження у марксистській теорії й радянському суспільствознавстві), а й навіть далекий відгомін ідей античних діалектиків про нерозривність зв’язку між благом та істиною. Цей момент позначає також і той прикметний пункт, із якого постають дискусійні моменти обстоюваного П. Рабіновичем співвідношення гносеології й аксіології в етичному й правовому пізнанні.

Добре забута стара діалектика

Для того, щоб адекватно зрозуміти смислові наголоси у працях видатного правника, зокрема в його публікаціях пострадянського періоду, важливо враховувати ширший діалогічний контекст (зрідка явний, а здебільшого імпліцитний), у рамках якого вони розставлялися. Цим контекстом була полеміка з тенденціями, поширеними у пострадянському правознавстві за умов відмови від державницького ідеологічного монізму.

³³ Теория истины в советском праве, 95.

Після розпаду СРСР теоретична юриспруденція й філософія права на наших теренах досить швидко стали набувати ідеалістичного спрямування. Ця трансформація стала, з одного боку, закономірною реакцією на багаторічний жорсткий диктат офіційної ідеології. З іншого ж боку, складно було не побачити також і пристосуванства з боку тих, хто поспішно відмовлявся від виголошуваних раніше ідей на користь ідеологічного тренду, засади якого ще донедавна таврували як “ліберально-буржуазні” чи ідеалістичні.

Попри очевидну якісну неоднорідність філософського ідеалізму на українських теренах (до якого належать, зокрема, релігійна метафізика і космологічна езотерика, різні версії неокантіанства та феноменології тощо) ці відроджені напрями філософської думки об’єднав рішучий розрив із світоглядно-концептуальними засадами радянського часу. Нерідко їхні представники ігнорували як роль пізнавальних принципів діалектики, так і низку важливих проблемних питань, що ставилися у суспільствознавстві і загальною теорією права радянського періоду. За умов розширення сфери такої “академічної свободи,” яка в умовах ринково-орієнтованого й інформаційного суспільства дедалі частіше ставала свободою, зокрема, від необхідності ретельно досліджувати всю доступну джерельну базу з обраної проблематики, траплялися також і випадки елементарної необізнаності із соціально-філософськими працями засновників марксизму. Відтак однією з прикметних тенденцій пострадянського праводержавознавства стало забуття або замовчування імен вчорашніх “класиків.”

На цьому тлі засвідчення у працях П. Рабіновича незмінності тих методологічних засад, смислових опор, з яких здійснювалися його розважання над проблемами теоретичної юриспруденції, було інтелектуально чесною й мужньою відповіддю на означені тенденції.

Діалектика ніколи не була для нього спущеним згори ідеологічним гаслом або кліше. Для П. Рабіновича вона з юності стала живим і дієвим пізнавальним інструментом, засобом осягнення істини як теоретичної, так і практичної. Ще будучи студентом ЛДУ, він напише у філософському нотатнику 1951–1957 років:³⁴

< ... > життя розвивається завдяки крайностям, перегинам, аномаліям; завдяки боротьбі їхній та з ними. Чим означеніше й різкіше виражені протилежності, тим швидшим є їхнє розв’язання, тим інтенсивнішим стає розвиток. < ... >

Ускладненому сприйняттю дійсності відповідає, зазвичай, ускладнене (“чудернацьке”) відображення її (згодом він добре відомою його учням чорною чорнильною ручкою зробить вставку між словами “ускладненому” та “сприйняттю”: “тобто більш діалектичному, тонкому – С. Р.”) < ... >.

< ... > дійсність – діалектична, *ergo*: немає й не може бути як непізнаного (взагалі), так і пізнаного (остаточно); до абсолютної істини (чи до ідеалу) можна наближатися нескінченно близько, але досягти, осягнути [*постичь, достичь – рос.*] її (чи ідеал) – неможливо.

³⁴ Рукопис із архіву Петра Рабіновича.

“Єдине, що у світі постійне, це – зміна,” записував у зошит студент Львівського університету думки, у яких нескладно впізнати ті, що їх висловлював свого часу ще Геракліт Ефеський.

Філософське вчення про розвиток було сприйняте П. Рабіновичем у його матеріалістичній версії.³⁵ У монографії 1975 року науковець підкреслював фундаментальну роль історико-матеріалістичної концепції, згідно з якою “правові відносини, так само як і форми держави, не можуть бути зрозумілими ані з самих себе, ані з так званого загального розвитку людського духу, що, навпаки, вони закорінені в матеріальних життєвих відносинах.”³⁶

Багатьма роками пізніше, розглядаючи проблему критеріїв правовості антропосоціальних явищ, дослідник наголошував на “вічнозеленій актуальності, затребуваності та евристичній продуктивності” діалектико-матеріалістичної методології та заснованій на ній історико-матеріалістичній парадигмі соціального пізнання:

Йдеться, зокрема, про нерозривну єдність протилежностей (позитивістського та непозитивістського праворозуміння), неминучу трансформацію, змінність досліджуваних явищ (плинність будь-яких праворозуміння залежно від зміни конкретно-історичних умов і обставин), їх спіралеподібний розвиток на підставі заперечення заперечення (зокрема шляхом модернізації нерідко лише через оновлення термінології). Отож спроби назавжди “поховати” зазначену дослідницьку парадигму як буцімто методологічний непотріб (яку, ясна річ, не можна абсолютизувати, вважати єдино допустимою, монопольною) видаються щонайменше передчасними...³⁷

Кількома роками раніше, коментуючи окремі тенденції в методології вітчизняного загальнонотеретичного праводержавознавства, П. Рабінович писав:

Не можна не помітити й того, що при цьому новітні – за доволі претензійною термінологією – “посткласичні,” “постмодерні” й інші аналогічно самоназвані – концепції, мабуть, принципово взагалі уникають використання таких категорій, як “діалектика” (“діалектичний підхід,” “діалектичний метод”), а також “матеріалізм,” “ідеалізм,” не з’ясовують своє ставлення до останніх. Тому складається враження, що для прихильників “некласичних” дослідницьких

³⁵ У радянському суспільствознавстві діалектику розуміли в дусі Гегеля: де визначальними є рух, динаміка, розвиток, боротьба протилежностей та ін. За такого розуміння одним із перших діалектиків постав Геракліт. У той же час в античності від часів Платона та Арістотеля, у середньовіччі, за доби Відродження та у Новий час діалектика подавалась як мистецтво оперування термінами (“іменами”), вміння їх аналізувати, відрізняти, ототожнювати та включати у силогістику. Напр., “Діалектика” Іоанна Дамаскіна, П’єра Абеляра. (За цей важливий коментар автор дякує проф. В. Петрушенку).

³⁶ Карл Маркс и Фридрих Энгельс, *Сочинения*. Т. 13, 6. Цит по: Рабинович, *Упрощение законности – закономерность социализма*, 35.

³⁷ Петро Рабінович, “Правовість антропо-соціальних явищ: філософські засади ідентифікації,” *Публічне право* 1 (33) (2019): 167.

підходів (і відповідних їм варіантів праворозуміння) згадані категорії є такими, котрі будімо “віджили” своє, повністю вичерпали свій евристичний потенціал і про них можна забути ... Однак нам видається, що це навряд чи відповідає дійсності: новітні методологічні підходи є нічим іншим, як конкретизацією й деталізацією “вічнозелених” діалектичних законів і принципів пізнання, а не їх запереченням чи переверненням. А означені дослідницькі підходи (і відповідні їм варіанти праворозуміння) буде більш адекватним називати не “не-класичними,” а *неокласичними*.³⁸

Вірність методам історичного й діалектичного матеріалізму в соціальному пізнанні й пізнанні правовому, осмисленому як різновид останнього, П. Рабінович зберігав усе життя, не побоюючись видатися архаїчним.

Як написав один із сучасних фахівців-філософів на теренах останньої імперії ХХ століття,

сьогодні матеріалістичні переконання разом із марксизмом для багатьох постають питанням вірності Батьківщині і самому собі. < ... > Так люди, які присягали Государю Імператору, продовжували служити йому до самої смерті, що би не сталося. І тому ми в кращій частині своєї (філософської) спільноти залишаємося *матеріалістами ... багато хто з нас (причому люди не найгірших душевних та інтелектуальних якостей) і сьогодні служать матеріалізму як своїй духовній Батьківщині*.³⁹

Що ж означав у розумінні українського правознавця матеріалізм як концептуально-методологічний підхід? Стисла відповідь на це питання наведена у Посібнику, де роз’яснено, що цей підхід

ґрунтується на вихідному положенні про те, що з-поміж матеріальних та ідеальних (духовних) явищ першопочатковими, *глибинно* визначальними є власне матеріальні. Свідомість, розум, інтелект виникають лише на певному – вельми високому рівні розвитку матерії як її специфічна властивість, яка, отже, є похідною від першої.⁴⁰

У соціально-правовому матеріалізмі П. Рабіновича мовиться про буттєву первинність тих явищ, властивостей, відносин, які існують об’єктивно, незалежно від людської свідомості та волі. А саме – про таку їхню первинність стосовно державно-юридичних

³⁸ Петро Рабінович, “Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: деякі сучасні тенденції”, *Право України* 1 (2014): 11–21.

³⁹ Константин Пигров, “Материализм в современной российской философии как нравственная проблема,” в *Проблема материализма в социальной философии*. Сб статей, посвященный 70-летию профессора СПбГУ П. Н. Хмылева (Санкт-Петербург: СПбГУ, 2008), 115. Пор., однак: Послання апостола Павла до Филип’ян, 3:20–21.

⁴⁰ Рабінович, *Основи теорії та філософії права*, 235.

феноменів ідеального ґатунку (“надбудовних”), реальність яких була похідною від чинників матеріальних, була свого роду їхнім “випаровуванням.” Серед цих явищ ключову роль учений відводив людським потребам та реальним умовам існування людей.

У тексті Посібника термін “матеріальне” позначає ту сферу соціальної реальності, яка існує незалежно від людської свідомості й волі (онтологія), а матеріалістичне стає синонімом “гранично об’єктивного” в пізнанні сутності державно-юридичних явищ (гносеологія). “‘Замикання’ соціальної сутності держави на реально існуючі потреби та інтереси (чи то панівної частини, чи усього суспільства) дає змогу *матеріалістично*, тобто гранично об’єктивно, охарактеризувати цю сутність.”⁴¹ У цьому зв’язку дослідник апелює до доробку засновників історичного матеріалізму, які, вказує він,

довели, що у будь-якому суспільстві реальні умови матеріального існування, виживання людей, які неминує, так чи інакше, належать до різнорідних його частин, соціальних угруповань (етносів, економічних класів, різноманітних спільнот, об’єднань тощо), об’єктивно формують, породжують у них економічні, матеріальні інтереси, які, зазвичай, стають вирішальним фактором їхньої поведінки у тих чи інших суспільних відносинах ...⁴²

П. Рабінович наголошує на закономірності, сформульованій історико-матеріалістичною філософією: глибинній зумовленості тих явищ, що їх відображають термінопоняттям “право,” насамперед реальними, матеріальними умовами та потребами існування носіїв певного праворозуміння. Причому така зумовленість найчастіше є не прямою, не безпосередньою. Натомість, її опосередковують інші соціальні явища.⁴³ Це є виразним підтвердженням слідування у правознавстві філософсько-світоглядним засадам так званої лінії Демокріта, яку в радянський період було прийнято протиставляти лінії Платона.⁴⁴

Слідом за класиками історичного матеріалізму, український правознавець застерігав, що поза межами фундаментальної проблеми світоглядного характеру: що є гранично першопочатковим – матерія чи свідомість, їхнє протиставлення має *досить відносний* характер, вони начебто постійно “міняються місцями” у послідовності їх виникнення⁴⁵ (курсив мій. – С. Р.).

Звернемо увагу на реляційний характер наголошуваної П. Рабіновичем “об’єктивності.” Такими, що існують об’єктивно – як щодо окремої індивідуальної свідомості, так і подекуди щодо свідомості окремих соціальних груп, не будучи складовою її змісту, – можуть вважатися, зокрема, феномени ідеального характеру (ідеї, принципи,

⁴¹ Рабінович, *Основи теорії та філософії права*, 52.

⁴² Там само, 107.

⁴³ Там само, 225.

⁴⁴ Див. Александр Любищев, *Линии Демокрита и Платона в истории культуры* (Санкт-Петербург: Алетея, 2000).

⁴⁵ Там само, 235.

норми, ідеали, ідеологеми тощо). Незмінна ж місія соціального матеріалізму у досліджуванні таких феноменів полягає в “розчакловуванні” уявлень про їхню позірну “чистоту” й цілковиту автономність по відношенню до суспільного буття, передусім тоді, коли ці явища виступають інструментами в руках політиків чи лояльних правників. Вона полягає у виявленні фактичної первинності реальних соціальних, емпіричних умов стосовно явищ ідеального порядку, які отримують назви “правових”, з урахуванням конкретних соціальних потреб та інтересів економічного чи політичного ґатунку.

Звідси постає питання про особливості розуміння потреб, “потребо-розуміння” у творчості послідовного прибічника матеріалізму в пізнанні сутності права.

Потребова антропологія права

Формула праворозуміння науковця, який високо цінував афористичність визначень, була наведена ним у передмові до збірки “Некласична філософія права: питання і відповіді:”⁴⁶ “Право – це сукупність засобів задоволення індивідуальних і колективних потреб, що їх забезпечують органи публічної влади.”⁴⁷

П. Рабінович підтримував об’єктивістське розуміння потреб як стану відсутності чи браку деяких благ, який, своєю чергою, стає об’єктом відображення вже у людській психіці. Потреба людини – це стан нестачі певних благ, який спричиняє у неї фізичний та психічний дискомфорт і як такий є необхідним для її нормального – за конкретно-історичних умов – існування та розвитку (курсив мій. – С. Р.).⁴⁸

До потреб, задоволення яких слід вважати “обов’язковою, об’єктивно закономірною передумовою належного, повноцінного існування і розвитку людини у соціумі,”⁴⁹ відносив не тільки потреби у їжі, одязі і житлі, а й у повазі до людської гідності.⁴⁹

В антрополого-правовому вимірі згадана вище необхідність знаходила вияв у функційно-цільовому та генетичному зв’язку між основоположними правами людини та її потребами (у пізніх публікаціях П. Рабінович на означення цих прав вживав власний неологізм “буттєві права”):

Буттєві права і свободи – це певні можливості людини, які необхідні для задоволення біологічних і соціальних потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах

⁴⁶ Зауважимо, що з тексту перевидання цієї збірки на теренах РФ передмову П. Рабіновича було виключено.

⁴⁷ Петр Рабинович, “Предисловие,” в *Неклассическая философия права: вопросы и ответы* (Харьков, 2013), 17.

⁴⁸ Рабінович та Наконечна, *Людські потреби, інтереси та правове регулювання*, 16; Петро Рабінович, “Екзистенційні потреби людини – генератор її основоположних прав,” *Публічне право* 2 (2018): 164. Див. також: Про право і справедливість. Magnificus: проф. Петро Рабінович. Апокрифи фільму ч. 1. Сповіді юристів. Slavik Bihun. @SlavikBihun77. <https://www.youtube.com/watch?v=AIKcWoxJIVM&t=5s>.

⁴⁹ Рабінович, “Екзистенційні потреби людини,” 164; Петро Рабінович, “Потребова доктрина буттєвих (основоположних) прав і свобод людини,” у *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану* (Харків: Право, 2023), 93–94.

< ... >, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені обов'язками інших суб'єктів.⁵⁰

Необхідність усунути нестачу певних благ викликає до життя появу прав людини як соціальних умов (можливостей), необхідних для такого усунення. Інакше кажучи, людські права *необхідно* постають із деякої буттєвої нестачі, із необхідності заповнити, виправити таку нестачу, із “браку екзистенції.”

У концепції П. Рабіновича потреба виступає своєрідним екзистенціальним медіатором між антропосоціальним суцям і повинним (“належним”): “У найзагальнішому значенні, вказував учений, потреба – це стан людини, який виникає внаслідок суперечності між наявним і необхідним та спонукає її до діяльності з усунення такої суперечності.”⁵¹ Антропосоціальне суще *потребує* “нормального” існування і “нормального” розвитку. З огляду на це потреба як іпостась буттєвої необхідності є, по суті, тим, що деяким чином немов би “притягує” майбутній стан повноти людського існування, щоби усунути екзистенційну нестачу, що виникла чи вже існує.⁵² *Це дозволяє визнати рушієм і двигуном правогенези екзистенційну потребу в такій повноті, у її відновленні.*

Неминучий спір про критерії “нормальності”, “належності”, “повноцінності” такого розвитку, потреби в якому є суттєвою складовою комплексу людських потреб, вимагає звернення вже до ціннісно-нормативного образу людини. Це дозволяє перейти до питання про те, яким же П. Рабінович бачив співвідношення між ціннісним оцінюванням і науковим пізнанням.

Потребова гносеологія права

Що являє собою сутність явища у гносеології права П. Рабіновича? Який зв'язок існує між сутністю явища та його цінністю? Спробуємо прослідкувати особливості використання й розкриття смислу цих категорій у потребовому праворозумінні.

В осмислюванні категорії сутності науковець виходив із таких засновків.

“Явленість,” тобто зовнішня форма (оболонка) феномена, та його сутність найчастіше не співпадають. *Сутність* же такого явища зазвичай може бути виявлена за посередництвом спеціалізованої діяльності – насамперед діяльності науково-дослідної. Тому-то й найпершим завданням, неодмінним покликанням будь-якої суспільної науки є виявлення, з'ясування нею такої сутності. Адже якби сутність і явище (“явленість”) того чи іншого феномена співпадали, то й потреба у його науковому дослідженні, мабуть, взагалі не виникала б.”⁵³

⁵⁰ Рабінович, *Основи теорії та філософії права*, 17.

⁵¹ Рабінович та Наконечна, *Людські потреби, інтереси та правове регулювання*, 16.

⁵² Див. Олексій Стовба, *Право і час* (Харків: Тім Пабліш Груп, 2016), 62, 64–65.

⁵³ Рабінович, “Пріоритетна функція загальнотеоретичного праводержавознавства,” 25–26.

За П. Рабіновичем, сутність кожного із явищ суспільного життя є *соціальною*. Науковець дотримувався потребового, функційного й інструментально-цільового розуміння соціальної сутності: “соціальна сутність явищ це їхня здатність слугувати засобом задоволення потреб суб’єктів суспільства,”⁵⁴ це “ті їх корисні характеристики, які можуть бути використані людиною та суспільством для задоволення їхніх потреб й інтересів.”⁵⁵

Вихідними пунктами як антропологічного, так і правового пізнання для вченого-матеріаліста були тези про соціальну природу людини й сутнісно соціальний характер права. Право – це саме соціальне (а не біологічне, космічне, трансцендентне чи метафізичне) явище, це явище, що має соціальну природу. Звідси пізнання сутності права – це пізнання його власне *соціальної* сутності, тобто – соціальне пізнання.⁵⁶ Таке пізнання як проникнення крізь явлену назовні оболонку соціальних феноменів науковець вважав не тільки можливим, а й необхідним.

Наголошування на завданні пошуку соціальної сутності державно-правових явищ добре відоме усім, знайомим із науковими поглядами П. Рабіновича.⁵⁷ Терміноспослука “соціальна сутність” увійшла до назви однієї однієї з ґрунтовних державознавчих розвідок, виконаних під його науковим керівництвом;⁵⁸ сутнісно орієнтований потребовий підхід було використано й у монографічному дослідженні соціальної держави, науковим керівником якого він був.⁵⁹

На виявленні соціальної сутності явищ держави і права як незмінному завданні юридичної науки дослідник неодноразово акцентував і пізніше.⁶⁰ Натомість до суто

⁵⁴ Рабінович, *Основи теорії та філософії права*, 51–52; Рабінович, “Потребова доктрина буттєвих (основоположних) прав і свобод людини,” 86.

⁵⁵ Рабінович та Наконечна, *Людські потреби, інтереси та правове регулювання*, 17.

⁵⁶ Пор.: Лев Явич, *Суцність права. Соціально-філософське розуміння генезису, розвитку й функціонування юридическої форми общественних відносин* (Ленінград: Изд-во ЛГУ, 1985).

⁵⁷ Петро Рабінович, “Правова держава: яка її соціальна сутність?” У *На шляху до правової держави*. Львівська регіональна науково-практична конференція. Тези доповідей і повідомлень, Вип. 3 (Львів, 1992): 23–25; Петро Рабінович, “Про сутність сучасних демократичних держав (у зв’язку з проектом нової Конституції України),” *Вісник Академії правових наук України* 1 (1993): 34–42; Петро Рабінович і Юрій Лобода, “Соціальна сутність держави як складник предмета теоретико-історичної юриспруденції,” *Вісник Академії правових наук України* 5 (1996): 90–100. Петро Рабінович, “Соціальна сутність держави: національно-етнічний та національно-політичний аспекти,” *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* (Львів, 1996): 6–11; Петро Рабінович і Юрій Лобода, “Соціальна сутність держави: до методології дослідження,” *Право України* 8 (2001): 41–44; Петро Рабінович, “Держава соціально-демократичного типу (сутність і передумови),” у *Міжнародна поліцейська енциклопедія*, Т. 1 (Київ: Ін Юре, 2003), 151–52; Петро Рабінович, “Соціальна сутність прав людини,” *Юридичний вісник України* 14 (2005); Петро Рабінович, “Соціальна сутність прав людини: у світлі потребового підходу,” *Вісник Академії правових наук України* 1 (2005): 3–14.

⁵⁸ Юрій Лобода, “Цінність держави як її соціальна сутність (теоретико-методологічні аспекти дослідження)” (Дис. канд. юрид. наук, ЛДУ імені Івана Франка, 2001).

⁵⁹ Олег Панкевич, *Соціальна держава та права людини “другого покоління” (загальнотеоретичне дослідження)* (Львів: Астрон, 2006), 91, 93, 103, 146.

⁶⁰ Петро Рабінович, “Соціально-природна правова система суспільства (спроба загальнотеоретичної характеристики),” *Українське право* 1 (2008): 48–60; Петро Рабінович, “Потребовий

формалістичних досліджень і відтак – “втечі від [соціальної] сутності” правових явищ ставився безумовно негативно.⁶¹

В останньому з оновлених видань Посібника слово “сутність,” у поєднанні з прикметником “соціальна” чи без нього, зустрічається 20 разів, а “сутнісний” – 7 разів. Цей термін вміщують назви окремих тем Посібника і низка питань у його темах.⁶²

Осягнення сутності тих феноменів, які становлять предмет відповідної науки, є її найголовнішою функцією. Теорія чи концепція, які не виконують саме цієї функції, не можуть заслуговувати на статус *наукових*. Тому то для загальної теорії права й держави означена функція є “чи не найважливішою та найскладнішою для виконання” з-поміж інших.⁶³ На жаль, сьогодні слова видатного теорійника, звернуті до колег-правників, часто звучать як голос, що волає у пустелі.

Соціально-потребовий підхід⁶⁴ постулює ідею про те, що сутність соціальних явищ становлять саме ті з їхніх властивостей, які можуть бути використані для задоволення людських потреб та інтересів. П. Рабінович уважав, що реалізація цього підходу вимагає таких дій:

1) осягнути загальне розуміння потреб та інтересів різних суб'єктів суспільства, що потребує, зокрема, з'ясування співвідношення цих потреб із такими суміжними явищами, як інтереси, мотиви, цілі відповідних суб'єктів; 2) виокремити основні різновиди таких потреб, зважаючи на їх певну класифікацію; 3) добути змістові знання стосовно потреб: а) загальносоціальних; б) групових; в) індивідуальних у тому суспільстві, де сформоване, функціонує та розвивається досліджуване правове явище; 4) встановити: а) потреби яких суб'єктів (тобто, чиї саме потреби – чи окремих індивідів, чи певних їх спільнот, об'єднань, чи суспільства в цілому) задовольняє досліджуваний феномен; б) які види таких потреб він задовольняє; 5) з'ясувати, чи здатний досліджуваний правовий феномен бути засобом, інструментом задоволення певних потреб, а якщо здатний, то якою мірою. Зокрема, виявити, чи він є лише одним із таких засобів, чи ж єдиним засобом.⁶⁵

Отже, за П. Рабіновичем, виявити соціальну сутність юридичного рішення означає вказати на види суб'єктів соціального життя, потреби яких забезпечує це рішення, і на види цих потреб.

підхід – безальтернативний інструмент виявлення соціальної сутності права і держави,” *Наукові праці Одеської національної академії* VIII (2009): 45–53; Петро Рабінович, “Пріоритетна функція загальнотеоретичного праводержавознавства,” *Право України* 1 (2010): 25–31; Петро Рабінович, “Соціальна сутність правових систем і забезпеченість ними прав людини – необхідні складові предмета юридичної компаративістики,” *Вісник Академії правових наук України* 1 (2012): 16–24; Рабінович, *Основи теорії та філософії права*, 51–52, 56–58, 67, 80, 94 та ін.

⁶¹ Рабінович, “Предисловие,” 29.

⁶² Рабінович, *Основи теорії та філософії права*, 61, 112.

⁶³ Рабінович, “Пріоритетна функція загальнотеоретичного праводержавознавства,” 25–26; Петро Рабінович, “Виявлення соціальної сутності правових і державних явищ – головне завдання юридичної науки,” *Юридична наука* 1 (2011): 7–13.

⁶⁴ Рабінович, “Потребова доктрина буттєвих (основоположних) прав і свобод людини,” 87.

⁶⁵ Рабінович та Наконечна, *Людські потреби, інтереси та правове регулювання*, 12.

Соціальна сутність державно-юридичних явищ постає тут їхньою об'єктивною значимістю, цінністю. Це твердження має властивості оберненості: цінність таких явищ являє себе як їхня соціальна сутність (це підтверджує, зокрема, схвалена П. Рабіновичем уже загадана назва теми кандидатської дисертації Ю. Лободи).

З огляду на особливості осмислення правознавцем поняття соціальної сутності явищ, функційний та інструментально-цільовий способи з'ясування такої сутності, можна загалом погодитися із самовизначенням обстоюваного ним праворозуміння як такого, що загалом перебуває в річищі *соціологічного юридичного позитивізму*.

Оскільки функції держави та юридичного регулювання виявляють їхню соціальну значимість (інакше кажучи, цінність як засобів задоволення потреб людини і суспільства), розбудовувана правознавцем матеріалістична аксіологія права є *соціальною, інструменталістською й функційно-потребовою*. Ще в університетській дипломній роботі П. Рабіновича йшлося про доконечність з'ясування "об'єктивної соціальної сутності," "об'єктивного суспільного значення" явищ, із якими мають справу законодавець і суд. Це вказує на смислову еквівалентність обох щойно цитованих терміносполук.

Потребова аксіологія права

Відтак потребовий підхід стає методологічною основою для осмислення *поняття цінності*.

У відповідності саме з цим підходом, вже у 1985 році, автор монографії "Соціалістичне право як цінність" трактує соціальну цінність насамперед функціонально й *соціально-реляційно*: як особливий різновид соціальної значущості об'єкта оцінювання та як властивість, що підлягає кількісно-якісному вимірюванню. За П. Рабіновичем, цінність не є ані безособовим метафізичним феноменом, ані субстантивованим буттям. На противагу цьому, вона завжди є соціально-зумовленою значимістю чогось (або когось) *для когось*. Соціальна неоднорідність суспільства зумовлює відмінності потреб та інтересів людей, а відтак і розмаїття того, що саме являє цінність для окремих індивідів, їхніх груп та суспільств. Звідси оцінювання є діяльністю з визначення ваги, вимірювання соціальної значущості явищ для певних суб'єктів та соціальних груп і всього суспільства.⁶⁶ Ці положення протистоять тому гіпостазованому й нерідко вельми розмитому поняттю цінностей, яке нерідко виступає предметом політичного маніпулювання.

Кожна із соціальних груп та верств має, поряд із однаковими, загальносуспільними потребами й інтересами (питома вага яких, утім, на думку дослідника, у реальному, практичному житті становить не більше ніж 0,01 % у загальному масиві потреб людини), також і свої специфічні – індивідуальні й групові потреби та інтереси.⁶⁷ З огляду на це будь-яка соціальна група (в особі її індивідуальних чи колективних представників)

⁶⁶ Петр Рабинович, *Социалистическое право как ценность*, вид. 2-е (Одеса: Юридична література, 2006), 8–9.

⁶⁷ Див.: Про право і справедливість. Magnificus: професор Петро Рабінович.

схильна вважати правом насамперед таке явище, яке полегшує саме її існування й розвиток, яке сприяє, а не перешкоджає задоволенню саме її потреб та інтересів. Учений висновував, що у соціально неоднорідному суспільстві слово “право” використовують на позначення неоднорідних явищ. “Оскільки ж усі зазначені вище фактори на сьогодні супроводжують і, цілком ймовірно, завжди супроводжуватимуть існування будь-якого суспільства, то плюралізм праворозуміння й надалі залишатиметься постійно притаманним людській свідомості.”⁶⁸

Отже, плюралізм праворозуміння має соціально-потребові витоки, а тому постає соціально-ціннісним розмаїттям. Суттєво, що, на думку П. Рабіновича, такий плюралізм не заперечує вчення про об’єктивну істину, а поєднаний із ним: “<...> якщо поняттєві відображення будуть точними, правильними, то й у кожному з цих випадків істинне поняття має бути тільки одне” (курсив мій. – С. Р.)⁶⁹. Інакше кажучи, йдеться про конкретну істинність ціннісної оцінки. Свого часу ця теза дістала розвитку в одній із публікацій ученого, створених під час наукового керівництва кандидатською дисертацією з питань оцінювання в правовому регулюванні⁷⁰. “На мій погляд, – писав П. Рабінович, – ставити питання про об’єктивну істинність оціночного знання... не тільки можливо, але й необхідно. Однак показник такої (оціночної) істини дещо відрізняється від показника так званої істини факту. Він полягає у відповідності характеру (змісту) оцінки потребам лише певних суб’єктів – індивідів, або їх спільностей, або їх об’єднань, або ж суспільства в цілому;” “значимість одного і того ж факту (дії, події) щодо різних суб’єктів буде ‘плюралістичною;’ проте стосовно певного різновиду суб’єктів (суб’єктів з однаковими потребами) вона може бути тільки одна (однозначна).”⁷¹ Цю настанову науковець відніс до найважливіших засад розуміння права.⁷²

Отже, правова істина є реляційною, такою, що має бути встановлена окремо щодо кожного різновиду суб’єктів, а тому конкретною. Ця істина, стосуючись не особливостей змісту індивідуальної свідомості, а типових уявлень певних різновидів суб’єктів, є вже істиною об’єктивною. Підсумком розвитку потребової гносеології став зроблений П. Рабіновичем висновок про плюралізм об’єктивних істин і правових оцінок у соціальному й правовому пізнанні. Відповідність відмінним потребам різних видів суб’єктів робить їхнє ціннісне пізнання істинним для кожного з таких видів (“те, що для одних – визволення, для інших – окупація,” казав колись П. Рабінович).

Такий плюралізм дозволяє пояснити взаємовиключність ціннісних оцінок, проте не дає змоги обґрунтувати правовості якоїсь однієї з них у разі контрарності потреб.

⁶⁸ Рабінович, *Основи теорії та філософії права*, 12.

⁶⁹ Там само, 10.

⁷⁰ Віталій Косович, “Оцінювання й оцінки у правовому регулюванні” (Дис. канд. юрид. наук, ЛДУ ім. Івана Франка, 1996).

⁷¹ Петро Рабінович, “Законодавство сучасної України: до характеристики тенденцій розвитку,” *Вісник Академії правових наук України* 7 (1996): 21–22.

⁷² Рабінович, *Основи теорії та філософії права*, 12.

Це призводить до ціннісного релятивізму – як морального, так і правового. Водночас здається, що “право,” яке відповідає інтересам не тільки окремої групи, а й усього суспільства, не має тут привілейованого гносеологічного статусу: воно є настільки ж істинним, наскільки ж “право переможця” і “право переможеного.”

Істини ціннісних оцінок трактуються тут на кшталт особливого різновиду істин фактів: зміст такої оцінки має *правильно відображати* потреби певної групи суб’єктів. Такий підхід шукає за кожним актом ціннісного оцінювання деяку типову потребу, що передує самому оцінюванню. Оскільки ж мова йде про потреби як людського існування, так і розвитку, в правовому контексті суттєвими стають загальнолюдські потреби у соціальному визнанні значимості власної людської гідності; у власних смислових орієнтирах та в їх вільному визначенні; у правді й справедливості, що їх наповнюють змістом у світі цих орієнтирів. Виняткову роль в досягненні таких потреб відіграють правові почуття і правові переживання, екзистенційне пережиття досвіду приниження людської гідності й відчуття несправедливості.

П. Рабінович вважав, що “оцінка, яка не ‘прив’язана’ до потреб, інтересів певних видів суб’єктів, завжди лишатиметься заперечною, сумнівною, спростовною.”⁷³ Останнє твердження, втім, не стосується випадку, коли йдеться про потреби “суспільства в цілому.” З огляду на це тут може виникнути риторичне запитання: чи, з погляду підтримуваної П. Рабіновичем гносеології об’єктивізму, немає підстав вважати істинно, об’єктивно правовими за змістом лише такі рішення, які відповідають саме *загально-суспільним* потребам та інтересам у соціально неоднорідному суспільстві? Втім, якою б не була відповідь, суттєво, що виявити й “виміряти” ступінь загальносуспільної значимості тих чи інших потреб навряд чи можливе самими лише науковими засобами. У цьому питанні, гадаю, загалом можна погодитися з оцінкою іманентних меж наукового пізнання, даною йому проф. М. Козюброю (в цьому питанні київський правознавець зі своїм львівським колегою не погоджувався).⁷⁴

Підсумовуючи наведене в цьому розділі, вкажемо, що соціально-потребовий підхід П. Рабіновича спрямований на виявлення об’єктивних зв’язків між явищами, які є генераторами руху правової “матерії” – зв’язків, що постають як антропосоціальні й соціально-природні закономірності. При цьому характерною особливістю концепції львівського науковця стає своєрідна оберненість функційного й ціннісного: у ній представлене ціннісно навантажене розуміння соціальних функцій державно-юридичних явищ і водночас функційне трактування їхньої цінності.

Проблематичним пунктом потребової гносеології права та його потребово-функційної аксіології є питання про способи й критерії виявлення змісту загальносуспільних потреб та інтересів в соціально-неоднорідному суспільстві. З формального погляду такою об’єктивною значимістю наділені передовсім універсальні буттєві права людини. Проте й тут непростим завданням стає з’ясувати конкретний соціальний *зміст* того,

⁷³ Там само, 21.

⁷⁴ Микола Козюбра, *Практична філософія права* (Київ: Дух і Літера, 2024), 228–55.

що ж саме у змісті права людини є об'єктивно значимим для усього суспільства, а не тільки для його окремих частин.

Буттєві першоджерела прав людини

Як уже вказувалося, потреба концепція прав і свобод людини містить соціально-сутнісне й функційне обґрунтування таких прав.⁷⁵ У цій концепції буттєвою основою прав людини є біологічні й соціальні потреби її існування та розвитку.

Варто звернути увагу на один прикметний факт. В навчальному посібнику «Права людини і громадянина» (2004) вчений назвав гідність людини морально-сутнісною основою її прав.⁷⁶ В останній редакції Посібника найфундаментальнішою соціальною властивістю людини визнано її *гідність*, яка “слугує точкою відліку, джерелом усіх буттєвих людських прав і свобод” (курсив мій. – С. Р.).⁷⁷ Це твердження узгоджене із європейською правовою традицією і відповідає розумінню основи людських прав, втіленому в цілій низці міжнародних актів і національних конституцій.

Водночас у концепції П. Рабіновича представлене матеріалістичне розуміння людської гідності. Визначаючи поняття людської гідності, вчений вказував, що “антропна гідність людини є самоцінністю людини як біосоціальної істоти – унікального родового суб'єкта, котрий уособлює найвищий рівень розвитку буття на Землі.”⁷⁸

Теза про унікальність людини як родового суб'єкта пояснює й обґрунтовує вимогу належного ставлення до кожного окремого індивіда з позицій антропологічної шаноби. Імовірно, саме ця обставина могла послугувати аргументом на користь сприйняття П. Рабіновичем тези про людську гідність як “*джерело усіх буттєвих людських прав і свобод.*”

Гідність тут постульована як особливе ціннісне відношення – як самоцінність людини, що певним чином існує ще, вочевидь, до факту її визнання. Ця самоцінність існує об'єктивно, водночас не слугуючи засобом для задоволення потреб будь-яких інших суб'єктів. Інакше кажучи, людська гідність як буттєва основа прав людини існує *непотребово*.

Тут, мабуть, доречно звернутися до інтерпретації поняття самоцінності в монографії 1985 року: “... наявність і ‘величина’ власної цінності права задається, в остаточному підсумку, його *інструментальною* цінністю: оскільки право встановлює форму задоволення потреб, то до нього цілком застосовне твердження Маркса про те, що ‘форма позбавлена будь-якої цінності, якщо вона не є формою змісту’”⁷⁹ (вочевидь, мова про

⁷⁵ Сергій Рабінович, “В пошуку підстав прав людини: до дискусій в українському правознавстві,” *Право України* 6 (2023): 23–25.

⁷⁶ Петро Рабінович та Микола Хавронюк, *Права людини і громадянина* (Київ: Атіка, 2004), 8.

⁷⁷ Рабінович, *Основи теорії та філософії права*, 26.

⁷⁸ Там само, 27. Пор.: Петро Рабінович, “Право людини на компенсацію моральної шкоди,” *Юридичний вісник України* 3 (343) (2002): 4.

⁷⁹ Рабінович, *Социалистическое право как ценность*, 30.

соціально-потребовий зміст і спрямованість державно-юридичного регулювання. Тут і вище курсив мій. – С. Р.). Інакше кажучи, в згаданій публікації така характеристика права як “власна цінність” була не антитезою його інструментальності, а натомість лише особливим випадком останньої.

Звернення до категорії людської гідності засвідчує філософійність потребової право-людинної концепції. На це вказує пошук ним деякої буттєвої й екзистенційної “першої потреби,” так би мовити, найбільш фундаментальної в системі людських потреб. Співставлення роздумів про це, залишених у різних джерелах,⁸⁰ дозволяє вважати, що фактично йшлося про потребу у визнанні значущості, самоцінності окремої живої людини, реального індивіда, про його можливість бути собою, бути таким або іншим, самому вільно визначати спосіб свого існування. Можливо, саме ця потреба і мала б визначити те людське право, яке є основою всіх інших буттєвих прав: право людини на унікальність.

На жаль, доля не дала можливості досліднику розгорнути, на основі матеріалістичного підходу, тези про антропну гідність в цілісну концепцію. Відтак у цьому питанні потребове обґрунтування прав людини відкрите для подальшого розвитку.

Наприкінці дозволю собі зауважити, що, на мій погляд, звернення до ідеї самоцінності людини у праволюдному вченні П. Рабіновича принаймні потенційно відкриває шлях до зближення філософського матеріалізму з ідеалізмом, – однак цей шлях для самого автора матеріалістичної концепції прав людини прийнятним бути не міг.

Деякі підсумки

До основних результатів виконаної розвідки передовсім належить висновок про єдність і цілісність створеної П. М. Рабіновичем праводержавознавчої концепції та про системний характер взаємозв'язків між її методологійними складовими. Ці риси якраз і надають їй концептуального значення.

Науковий спадок видатного правознавця засвідчує тяглість його правової думки. Це знайшло вираження у періодичному поверненні до наскрізних гносеологічних, філософсько-антропологічних і соціально-філософських сюжетів. П. Рабінович послідовно дотримувався погляду, що наукове праводержавознавство має брати до уваги об'єктивні, закономірні зв'язки між тими явищами, які є генераторами руху антропої “матерії.” Згадані зв'язки постають як антропосоціальні й соціально-природні закономірності.

Вихідними засади пізнання державно-юридичних явищ у творчості П. Рабіновича є об'єктивність істини і соціально-сутнісна (а саме – потребова) спрямованість правового пізнання. Соціально-потребовий підхід поєднує гносеологію права з його антропологією, соціологією й аксіологією.

⁸⁰ Петро Рабінович, “Екзистенційні потреби людини – генератор її основоположних прав,” *Публічне право* 2 (2018); Про право і справедливість. Magnificus: проф. Петро Рабінович.

Соціальну сутність державно-юридичних явищ дослідник розумів антропо- й соціоцентрично – як здатність задовольняти потреби індивідів, їхніх груп та всього суспільства. При цьому поняття потреби відображає передовсім об'єктивну залежність людини від зовнішніх умов свого існування і розвитку. Це поняття відображає причинно-наслідковий зв'язок, який існує між цими умовами, з одного боку, та людським існуванням і розвитком – з іншого. Категорія потреби поєднує емпіричний стан суцього із станами його нормального існування й розвитку: антропосоціальне суще потребує свого нормалізування, приведення до стану норми.

Осмислена таким чином сутність державно-юридичних явищ постає їхньою антропосоціальною цінністю як об'єктивною значимістю, яка має конкретно-історичний та реляційний характер. Підсумком розвитку потребової гносеології П. Рабіновича став нетривіальний, хоча й не безспірний висновок про множинність об'єктивних істин. Визнаний потребовим підходом факт існування саме таких, спільних, “загальнолюдських” потреб у соціально неоднорідному суспільстві свідчить не тільки про існування множини таких істин, а й про можливість встановлення – в певних випадках – змістово єдиної істини ціннісної оцінки.

Розглянута концепція підтверджує евристичний потенціал та універсальну значимість діалектичної логіки, втіленої в ній єдності історичного й логічного, порядку буття й мислення, матеріального та ідеального.

Професор Петро Мойсейович Рабінович належить до учених, які заслужили безумовне право на пам'ять. Його наукова творчість, теоретично-правові погляди, ідеї та концепції не мають “права на забуття.” Тому не викликає сумнівів, що аналіз цих правоводержавознавчих концепцій, їх евристичного потенціалу та значення в сучасному правознавстві – як тих, що стали предметом розгляду в цій публікації, так і тих, які залишилися поза увагою, становитиме значний інтерес для дослідників української юридичної науки, для всіх, кого цікавлять проблемні питання філософії права й теорії прав людини.

© С. Рабінович, 2025

Bibliography

- Abstracts of the reports of the Republican Inter-University Scientific Conference devoted to the problems of Soviet law* (November 22–24, 1965). [In Russian.] Odessa, 1965.
- Kosovych, Vitaliy. “Evaluation and Assessment in Legal Regulation.” [In Ukrainian.] Diss. of Candidate of Law, Lviv Ivan Franko State University, 1996.
- Kozyubra, Mykola. *Practical Philosophy of Law*. [In Ukrainian.] Kyiv: Dukh i Litera, 2024.
- Loboda, Yuriy. “The Value of the State as Its Social Essence (Theoretical and Methodological Aspects of Research).” [In Ukrainian.] PhD diss., Lviv State University named Ivan Franko, 2001.
- Lyubishchev, Alexandr. *Lines of Democritus and Plato in the History of Culture*. [In Russian.] St. Petersburg: Aletea, 2000.

- Maksimov, Sergey. *Legal Reality: An Experience of Philosophical Understanding*. [In Russian.] Kharkov: Pravo, 2002.
- Maltsev, Gennady. *Social Foundations of Law*. [In Russian.] Moscow: NORMA, 2007.
- Nedbaylo, Petr. "International Human Rights' Protection." *Soviet Yearbook of International Law*, 1968, 35–51 [In Russian.] Moscow: Nauka, 1969.
- Nedbaylo, Petro. "On Judicial Guarantees of the Correct Application of Soviet Legal Norms." [In Russian.] In *Questions of Theory and Practice of Soviet Law*, 40–52. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu, 1958.
- Nedbaylo, Petr. "On Legal Guarantees for the Correct Implementation of Soviet Legal Norms." [In Russian.] *Sovetskoe gosudarstvo i pravo* 6 (1957): 20–29.
- Nedbaylo, Petr. "The System of Legal Guarantees for the Application of Soviet Legal Norms." [In Russian.] *Pravovedenie* 3 (1971): 44–53.
- Pankevych, Oleh. *The Social State and Human Rights of the "Second Generation" (General Theoretical Study)*. [In Ukrainian.] Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna NDI DBMS APn Ukrainy, edited by Petro Rabinovich et al. Issue 11. Lviv: Astron, 2006.
- Petr Rabinovich, "Preface." [In Russian.] In *Non-classical Philosophy of Law: Questions and Answers*, 9–31. Kharkov: SPD FO Tarasenko V. P., 2013.
- Pigrov, Konstantin. "Materialism in Contemporary Russian Philosophy as a Moral Problem." [In Russian.] In *The Problem of Materialism in Social Philosophy. Collection of articles dedicated to the 70th anniversary of St. Petersburg State University professor P. N. Khmylev*, 109–16. St. Petersburg: St. Petersburg State University, 2008.
- Rabinovich, Petr. *Socialist Law as a Value*, Vol. 2. [In Russian.] Odessa: Yurydychna literatura, 2006.
- Rabinovich, Petr. "Strengthening the Legality – a Pattern of Socialism (Theoretical and Methodological Issues)." [In Russian.] Lviv: Publishing House "Vyscha shkola;" Publishing House of Lviv State University, 1975.
- Rabinovich, Petr. *The Theory of Truth in Soviet Law: A 5th-Year Student's Thesis*. [In Russian.] Lviv: Ivan Franko Lviv State University, 1959.
- Rabinovych, Petro, and Diana Sadowska. "The Right to Memory and the Right to Forget: General Theoretical Analysis." [In Ukrainian.] *Wroclaw-Lviv Law Studies* 14 (2023): 127–38.
- Rabinovych, Petro, ed. *Half a Century of Scientific Adulthood. To the Anniversary of Professor Petro Moiseyovich Rabinovich*. [In Ukrainian.] Lviv: Lviv National University named after Ivan Franko, 2016.
- Rabinovych, Petro. "Identifying the Social Essence of Legal and State Phenomena – the Main Task of Legal Science." [In Ukrainian.] *Yurydychna nauka* 1 (2011): 7–13.
- Rabinovych, Petro. "The Human Right to Compensation for Moral Damage." [In Ukrainian.] *Yurydychnyi visnyk Ukrainy* 3 (343) 2002.
- Rabinovych, Petro. "The State of the Social-Democratic Type (Essence and Prerequisites)." [In Ukrainian.] In *International Police Encyclopedia*, Vol. 1, 151–52. Kyiv: In Yure, 2003.
- Rabinovych, Petro. "Existential Human Needs – the Generator of Their Fundamental Rights." [In Ukrainian.] *Publichne pravo* 2 (2018): 164.
- Rabinovych, Petro, and Yuriy Loboda. "The Social Essence of the State as a Component of the Subject of Theoretical and Historical Jurisprudence." [In Ukrainian.] *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 5 (1996): 90–100.

- Rabinovych, Petro, and Yuriy Loboda. "The Social Essence of the State: Towards a Research Methodology." [In Ukrainian.] *Pravo Ukrainy* 8 (2001): 41–44.
- Rabinovych, Petro, and Khavroniyuk Mykola. *Human and Civil Rights*. [In Ukrainian.] Kyiv: "Attica," 2004.
- Rabinovych, Petro, and Anna Nakonechna. *Human Needs, Interests, and Legal Regulation*. [In Ukrainian.] Lviv: LOBF "Medytsyna i pravo," 2022.
- Rabinovych, Petro. "A Law-governed State: What is Its Social Essence?" [In Ukrainian.] In *On the Way to the Constitutional State. Lviv Regional Scientific and Practical Conference. Abstracts of reports and announcements*, Vol. 3. Lviv, February 5–6, 1992.
- Rabinovych, Petro. "The Needs-based Doctrine of Existential (Fundamental) Human Rights and Freedoms" [In Ukrainian.] In *Legal Science and Legislation of Ukraine: The European Vector of Development under Martial Law*, edited by Volodymyr Zhuravel et al., 93–94. Kharkiv: Prawo, 2023.
- Rabinovych, Petro. "In Memory of the Teacher (To the 100th Anniversary of the Birth of Professor Petro Omelyanovich Nedbaylo)." [In Ukrainian.] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna* 44 (2007): 3–10.
- Rabinovych, Petro. "Legislation of Modern Ukraine: To the Characteristics of Development Trends." [In Ukrainian.] *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 7 (1996): 14–23.
- Rabinovych, Petro. "Methodology of the National General Theory of Law: Some Modern Trends." [In Ukrainian.] *Pravo Ukrainy* 1 (2014): 11–21.
- Rabinovych, Petro. "On the Essence of Modern Democratic States (in Connection with the Draft of the New Constitution of Ukraine)." [In Ukrainian.] *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine* 1 (1993): 34–42.
- Rabinovych, Petro. "The Legal Quality of Anthro-po-social Phenomena: Philosophical Principles of Identification." [In Ukrainian.] *Publichne pravo* 1 (33) (2019): 167.
- Rabinovych, Petro. "The Needs-based Approach is uncontested tool for identifying the social essence of Law and State." [In Ukrainian.] *Naukovi pratsi Odeskoi natsionalnoi akademii VIII* (2009): 45–53.
- Rabinovych, Petro. "The Priority Function of General Theory of Law." [In Ukrainian.] *Pravo Ukrainy* 1 (2010): 25–31.
- Rabinovych, Petro. "The Social and Natural Legal System of Society (An Attempt at a General Theoretical Characterization)." [In Ukrainian.] *Ukrainske pravo* 1 (2008): 48–60.
- Rabinovych, Petro. "The Social Essence of Human Rights." [In Ukrainian.] *Yurydychnyi visnyk Ukrainy* 14 (2005).
- Rabinovych, Petro. "The Social Essence of Human Rights: In the Light of the Need-Based Approach." [In Ukrainian.] *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 1 (2005): 3–14.
- Rabinovych, Petro. "The Social Essence of Legal Systems and Their Provision of Human Rights – Necessary Components of the Subject of Comparative Law." [In Ukrainian.] *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy* 1 (2012): 16–24.
- Rabinovych, Petro. "The Social Essence of the State: National-Ethnic and National-Political Aspects." [In Ukrainian.] *Problems of State Formation and Protection of Human Rights in Ukraine*. Lviv, February, 1996.
- Rabinovych, Petro. *Fundamentals of Theory and Philosophy of Law*. Textbook. [In Ukrainian.] Lviv: LOBF "Medytsyna i pravo," 2021.

Rabinovych, Petro. *Philosophy of Law: Textbook*. 5 parts. Part 1–2: *Philosophy of Law as a Science. Epistemology of Law*. [In Ukrainian.] Kyiv: In Yure, 2013.

Stovba, Oleksiy. *Law and Time*. [In Ukrainian.] Kharkiv: Tim Publishing Group, 2016.

Yavich, Lev. *The Essence of Law. Social and Philosophical Understanding of the Genesis, Development, and Functioning of the Legal Form of Social Relations*. [In Russian.] Leningrad: Publishing House of Leningrad State University, 1985.

Сергій Рабінович. Лінія Демокріта в українському праводержавознавстві (пам'яті П. М. Рабіновича)

Анотація. Статтю присвячено методологічним засадам концепції праводержавознавства фундатора української теорії прав людини, видатного теорійника права професора П. М. Рабіновича (1936–2023). Емпіричною базою аналізу слугують опубліковані й неопубліковані роботи 1951–2023 років.

Шляхом системного контекстуального й порівняльного аналізу праць П. М. Рабіновича від студентських до зрілих років обґрунтовано висновок про концептуальну єдність і цілісність створеної праводержавознавчої концепції та про системний характер взаємозв'язків між її елементами. Науковий спадок видатного правознавця засвідчує тяглість його правової думки. Це знайшло вираження у його поверненні до наскрізних гносеологічних, філософсько-антропологічних і соціально-філософських сюжетів. Вчений завжди послідовно дотримувався погляду, що наукове праводержавознавство має брати до уваги об'єктивні, закономірні зв'язки між тими явищами, які є генераторами руху антропо-правової матерії. Такі зв'язки постають як антропосоціальні й соціально-природні закономірності. Вихідними засади пізнання державно-юридичних явищ у творчості П. Рабіновича є об'єктивність істини і соціально-сутнісна, а саме – потреба спрямованість правового пізнання. Категорія потреби поєднує стан антропосоціального суцього із станами його нормального існування й розвитку. Таке суще за конкретно-історичних умов потребує свого нормалізування, зокрема державно-юридичними засобами.

Розгляданий підхід поєднує гносеологію права з його антропологією, соціологією й аксіологією. Сутність державно-юридичних явищ постає їхньою цінністю як об'єктивною антропосоціальною значимістю. Така значимість має конкретно-історичний та реляційний характер. Підсумком розвитку потребової гносеології П. Рабіновича став нетривіальний, хоча й не безпірний, висновок про множинність об'єктивних істин у правовому пізнанні. Визнаний потребовим підходом факт існування спільних, загальнолюдських потреб у соціально неоднорідному суспільстві свідчить не тільки про існування множини таких істин, а й про принципову можливість установалення, принаймні в певних випадках, змістово єдиної істини ціннісної оцінки.

Ключові слова: гносеологія права; аксіологія права; історичний матеріалізм; діалектичний матеріалізм; потреbove праворозуміння; сутність державно-юридичних явищ; людська гідність; П. М. Рабінович.

Serhii Rabinovych. The Line of Democritus in Ukrainian Legal and State Studies (to commemorate the memory of P. M. Rabinovych)

Abstract. The article is devoted to the methodological foundations of the concept of legal studies of the founder of the Ukrainian theory of human rights, the outstanding theory of law professor P. M. Rabinovich (1936–2023). The empirical basis of the analysis is published and unpublished works of 1951–2023 and a personal conversations with him.

Through a systematic contextual and comparative analysis of the works of P. M. Rabinovych from his student years to his mature years, the conclusion is substantiated about the conceptual unity and integrity of his concept and the systemic nature of the relationships between its elements. The scientific heritage of the outstanding lawyer testifies to the continuity of his legal thought. This was expressed in a return to cross-cutting epistemological, philosophical-anthropological and socio-philosophical subjects. The scientist has always consistently adhered to the point of view that scientific legal studies should study objective, regular connections between those phenomena that are the generators of the movement of anthropo-legal matter – anthroposocial and socio-natural patterns. In P. Rabinovych's works, the initial principles of cognition of state-legal phenomena are the objectivity of truth and the social-essential, namely, needs-oriented direction of legal knowledge.

The category of need combines the state of anthroposocial being with the states of its normal existence and development. Such being in specific historical conditions requires its normalization, in particular by state-legal means.

This approach combines the epistemology of law with its anthropology, sociology and axiology. The essence of state-legal phenomena acts as their value (an objective anthroposocial significance). Such significance is of a concrete historical and relational nature. The result of the development of P. Rabinovych's social needs-based epistemology was a non-trivial, although not indisputable conclusion about the plurality of objective truths in legal knowledge.

The existence of universal needs in a socially heterogeneous society, recognized by this approach, testifies not only to the existence of a pluralism of such truths, but also to the possibility of establishing, in certain cases, the only truth of value assessment. It is essential, however, to substantiate public significance these or other needs are hardly possible with the help of only scientific means of epistemological objectivism.

Keywords: ontology of law; epistemology of law; axiology of law; historical materialism; dialectical materialism; needs-based understanding of law; essence of state-legal phenomena; human dignity; P. M. Rabinovych.

Одержано/Received 21.04.2024